

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 398.8(=163.6):728.81

Prejeto: 15. 6. 2012

Marjetka Golež Kaučič

izr. prof. dr., znanstvena svetnica, predstojnica, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: Marjetka.Golez-Kaucic@zrc-sazu.si

»Stoji, stoji tam beli grad«: tematizacija gradu v slovenskih ljudskih pripovednih pesmih

IZVLEČEK

Namen prispevka je prikazati tematizacijo gradu v slovenskih ljudskih pripovednih pesmih (z vključitvijo izbranih evropskih balad), njegovo bolj ali manj posplošeno podobo, vlogo in odnos ljudskega ustvarjalca do njega, tako kot odsevajo v ljudskem pesemskem izročilu. Na podlagi analize besedil z uporabo folklorističnega (tudi ob upoštevanju konteksta), literarnovednega in psihoanalitičnega diskurza ter koncepta poetike prostora avtorica ugotavlja, ali k njegovim raznolikim konotacijam prispeva tudi vsebinska tipologija pesmi, kdaj je grad prizorišče zgodbe oziroma je vsaj izhodišče zgodbenega dogajanja, kdaj iz njega izhajajo pesemski protagonisti ter ali je v pesmih mogoče najti tudi historično izpričani grad in kaj v teoriji arhetipov pomeni grad kot simbol v povezavi z junakom in zmajem.

KLJUČNE BESEDE

podobe in vloge gradu, slovenska ljudska pripovedna pesem, Pegam in Lambergar, Dekle rešeno iz oblasti bajnega bitja, Desetnica, Nezvesta gospa s tremi stražarji A in B, Pred zmajem rešeno dekle, Sv. Barbara zazidana v stolp, Zaljubljeni mladenič, Sv. Katarina, tipologija pesmi, folkloristika, simboli, arhetipi, poetika prostora

ABSTRACT

»YONDER STANDS A WHITE CASTLE«: THEMATISATION OF THE CASTLE IN SLOVENIAN BALLADS

The article aims to demonstrate the thematisation of the castle in Slovenian ballads (with the inclusion of selected European ballads), its more or less generalised image, role and attitude of folk creators towards it, as reflected in the folk song tradition. Through text analysis based on the folkloristic (also with respect to the context), literary and psychoanalytical discourse, as well as with the use of the concept of poetics of the place, the author aims to determine whether the variegated connotations of the castle are partly also the result of the content typology of songs. Then she also tries to establish when the castle serves as the scene or at least the starting point of the plot, when it is a place from which the protagonist of the song originates, whether it is possible to find historically documented castles in ballads and what the castle as a symbol means in the theory of archetypes in connection with the hero and the dragon.

KEY WORDS

depictions and roles of the castle, Slovenian ballads, Pegam and Lambergar, A girl rescued from the clutches of a mythological creature, Tenth daughter, Unfaithful lady with three guards A and B, A girl rescued from the dragon, St. Barbara built into the tower, A young boy in love, St. Catherine, typology of songs, folkloristics, symbols, archetypes, poetics of place.

Uvod

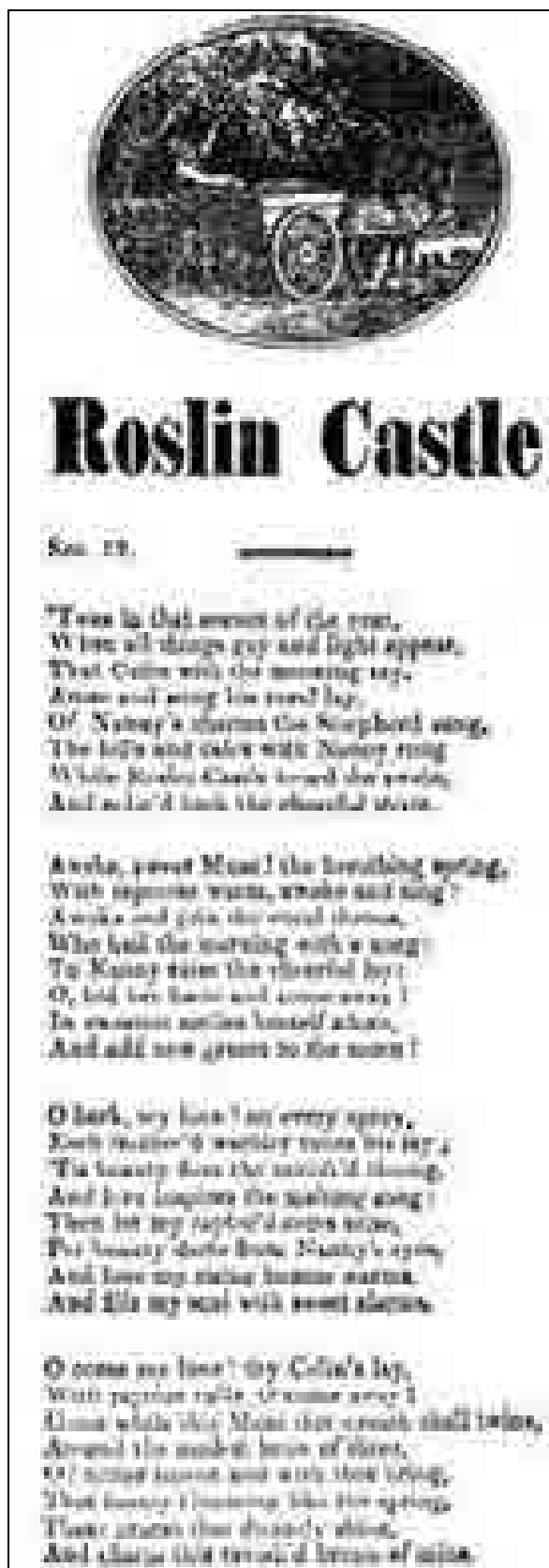
Namen prispevka je prikazati bolj ali manj posplošeno podobo, vlogo in odnos ljudskega ustvarjalca do gradu, tako kot odsevajo v slovenskem ljudskem baladnem izročilu (z vključitvijo izbranih evropskih balad za primerjavo). Na podlagi analize besedil z uporabo folklorističnega (tudi ob upoštevanju konteksta), literarnovednega in psihoanalitičnega diskurza ter koncepta poetike prostora bomo ugotavljali, ali k njegovim raznolikim konotacijam prispeva tudi vsebinska tipologija pesmi, kdaj je grad prizorišče zgodbe oziroma je vsaj izhodišče zgodbenega dogajanja in kdaj iz njega izhajajo pesemski protagonisti. Zanimalo nas bo še, ali je v pesmih mogoče najti tudi historično izpričan grad, kaj v teoriji arhetipov pomeni grad kot simbol v povezavi z junakom in zmajem ter kakšen pomen ima poetika prostora v baladah.

Grad, danes stavbna kulturna dediščina, je bil v preteklosti zgradba, ki je imela različne vloge: politično, družbeno in ekonomsko. Po drugi strani pa je bil vraščen v okolje in je sčasoma postal del kolektivnega spomina, saj bi lahko rekli, da podobno kot ljudska arhitektura reflektira prostor, kjer je postavljena, in da tudi pri gradu ne gre samo za postavitev »kamna na kamen, temveč za postavitev kamna na tla«.¹

Bil je prostor bivanja in življenja privilegiranega stanu, simbol bogastva, prestiža, vzvišenosti, nedostopnosti in oddaljenosti od običajnega življenja ter kot tak znamenje neenakosti med ljudmi. Njegova bolj ali manj posplošena podoba in vloga odsevata v ljudskem pesemskem izročilu, k njegovim konotacijam pa prispeva še vsebinska tipologija, zato lahko tematizacijo gradu najdemo v bajeslovnih, pravljicnih, junaških, zgodovinskih, legendarnih, socialnih, ljubezenskih in družinskih baladah, povsod tam, kjer je grad prizorišče zgodbe oziroma je vsaj izhodišče zgodbenega dogajanja ali pa iz njega izhajajo pesemski protagonisti. Grad lahko postane tudi prostorski znak, in če je z njim povezan imaginarij zgodb in mitov, lahko postane »prostor simbolne razsežnosti«,² je identifikacijska točka nekega kraja in skozi pesemsko govorico predstavlja poetiko prostora.³

Vloga in podoba gradu, zunanost in notranjost

Po Stoparju je grad »utrjeno prebivališče fevdalne plemiča na izbranem, naravno ali umetno varovanem kraju, tudi gospodarsko, politično in

Balada Roslin Castle na letaku.

¹ Vodopivec, *Poetika samoumevnosti*, str. 10.

² Jereb, *Prostori mesta*, str. 34.

³ Bachelard, *Poetika*, str. 18.

upravno središče fevdalnega ozemlja».⁴ Po eni od definicij angleškega raziskovalca N. J. G. Poundsa⁵ »... je grad velika srednjeveška trdnjava z ustreznimi notranjimi bivalnimi prostori za potrebe aristokratskega lastnika (lorda)«. V evropski baladni tradiciji je grad upodobljen predvsem kot prizorišče zgodbe, v angleških, škotskih in irskih baladah pa je včasih celo nosilec zgodbe oziroma njen subjekt (npr. Roslin Castle⁶ iz 14. stoletja v škotski baladi na letakih (1764) ali npr. irski Castle of Dromore kot prizorišče zgodbe idr.). Grajska gospoda je po mnenju Davida Atkinsona⁷ pogosto nosilec balade, to je še posebno značilno za angleške oziroma škotske balade: Lady Alice (Child 85),⁸ Lady and the Dragon (Child 7), Lady Isabel (Child 261), Lord Donald (Child 12) idr.).

Percepcija gradu s strani nosilca ljudske balade v slovenskem in drugih evropskih izročilih pa je zelo različna prav zaradi drugačnih družbeno-političnih razmer, v katerih so nosilci tradicije živeli. V nemški baladi Schloss in Österreich, ki je po Hollzapflu⁹ ljudska balada z arhaično vsebino in prikazuje fevdalni svet, je zunanost gradu natančno opisana. Pesem tematizira samovoljnost plemiške gospode v nasprotju z brezpravnimi ljudmi, ki si lahko obetajo lepše življenje le v nebesih in ne na zemlji; gre torej za socialno nepravilnost fevdalnega sveta, kjer je ljubezen med pripadniki različnih socialnih stanov prepovedana in ostro kaznovana. V baladi je grad prizorišče zgodbe in iz zgodovine vemo, za kateri grad gre, to je Rosenberg am Kamp v Avstriji (pesem je bila natisnjena na letakih leta 1580 v Straubingu, v Hamburgu leta 1581 in v Nürnbergu 1609). Zunanja podoba gradu v prvi kitici dveh variant je zelo slikovita, grad je v prvi varianti zgrajen iz marmorja in dragega kamna, v drugi pa obdelan s srebrom, rdečim zlatom in marmorjem, kar po eni strani kaže na predstavo pevca o razkošnosti gradu, po drugi strani pa nam lahko podatki o zunanosti gradu omogočijo, da grad prepoznamo in glede na to ugotavljamo čas nastanka pesmi:

1. *Es stand ein Schloss in Österreich,
schön war es ausgehauen,
aus Marmor und aus Edelstein
war es wohl ausgehauen.*¹⁰

1. *Es liegt ein Schlösslein in Osterreich [Ost-!],
ist uns ganz wohl erbauet
von Silber und von rotem Gold,
mit Märmelstein gemauret.*¹¹

V slovenskem pripovednem izročilu so taki primeri redki, npr. v pesmi Pegam in Lambergar je izrecno omenjen grad Kamen pri Begunjah,¹² a le v zgodnjih zapisih.

Ker pa je bila to prva objavljena ljudska balada, leta 1775 zapisana v zbirki p. Dizma Zakotnika, ki se je žal izgubila, besedilo poznamo iz Linhartove nemške prepesnitve, objavljene v A. T. Linhart, *Blumen aus Krain*. Lb. 1780, 39–49. Der Turnier zwischen Ritter Lamberg und Pegam.¹³

*Pegam dirja po Dunaju,
da ogenj izpod kopit škropi.
Ošabno izziva cesarja, kje da ima junaka,
ki bi se pomeril z njim.
Cesar se spomni na Lamberga z gradu Kamen.* (SLP I/1/1.)¹⁴

Grad Kamen je omenjen tudi v kasnejšem Vodnikovem zapisu pred 1807:

*Na krajnski zemli mi živi,
ker se na Kamnu govori,
se nikdar tebe ne boji.* (SLP I/1/2.)

Opisa gradu pa tu ni. O gradu ponovno govore verzi, ko cesar vpraša Lambergarja, ki je premagal Pegama, ali želi imeti za plačilo 100 gradov, pa mu Lambergar odgovori:

*»Nej bo jih devetindevetdeset,
de bo slišat števila več,
de bo slišat števila več!«* (SLP I/1/5.)¹⁵

⁴ Stopar, Grad, str. 347.

⁵ Pounds, *The Medieval Castle in England and Wales*, str. 6. »A castle is best defined as the fortified and defensible home of a member of the feudal nobility.«

⁶ Balado »Roslin Castle« naj bi napisal Richard Hewitt iz Cumberlanda († 1764), tajnik slepega škotskega pesnika Thomasa Blacklocka (1721–91). Nato je pesem ponarodela in bila ponatisnjena na letakih (broadside). Grad iz 14. stoletja je umeščen na pečini v Midlothianu in je danes napol ruševina. <http://digital.nls.uk/broadsides/broadside.cfm/id/16543>.

⁷ Atkinson, *Traditional English Ballad*, str. 293.

⁸ Child je oznaka za tip pesmi, uvrščen v zbirko *English and Scottish Ballads*. 8 knjig. Boston: Little, Brown, 1860. /London: Sampson Low, 1861/, najpomembnejšega angleškega zbiralca ljudskega izročila na britanskem ozemlju Jamesa Francis Childa.

⁹ Holzappel, *Das große deutsche Volksballadenbuch*, str. 308–311.

¹⁰ »Stoji grad v Avstriji, / lepo je bil izdelan (izklesan) / iz marmorja in dragega kamna / je bil zgrajen.«

¹¹ »Leži gradič v Avstriji (Vzhod!) / iz srebra in (rdečega) zlata zgrajen / in z marmorjem obzidan« (dobesedno prev. avt.).

¹² Stopar, *Grajske stavbe*, str. 79–89.

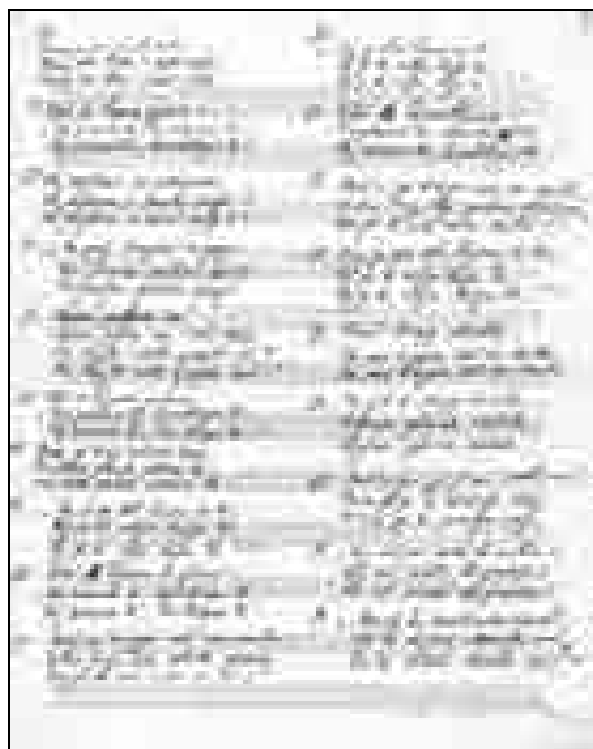
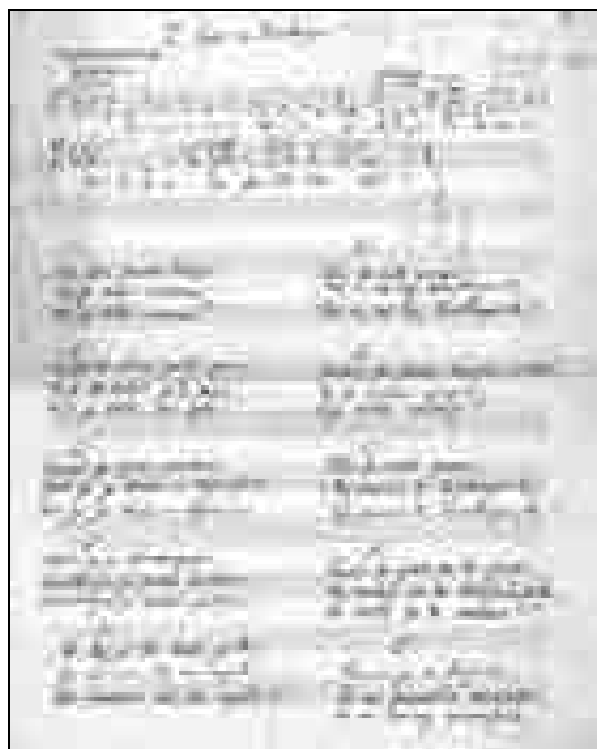
¹³ Linhart, *Zbrano delo*, str. 201–206, izvirnik, 377–379 slov. prevod.

¹⁴ Odlomki pesmi so iz znanstvenokritične zbirke *Slovenske ljudske pesmi I–V* iz let 1970–2007. Posamezno pesem navajamo s kratico zbirke SLP, z rimsko številko knjige, z arabskima številkami pa posamezni tip in pesemsko varianto: npr. SLP I/1/1. V zbirki so objavljeni različni arhivski viri, od rokopisnih in tiskanih do zvočnih terenskih zapisov. V literaturi kratico SLP = razvežemo in jo navajamo kot celotno bibliografsko enoto z vsemi relevantnimi podatki.

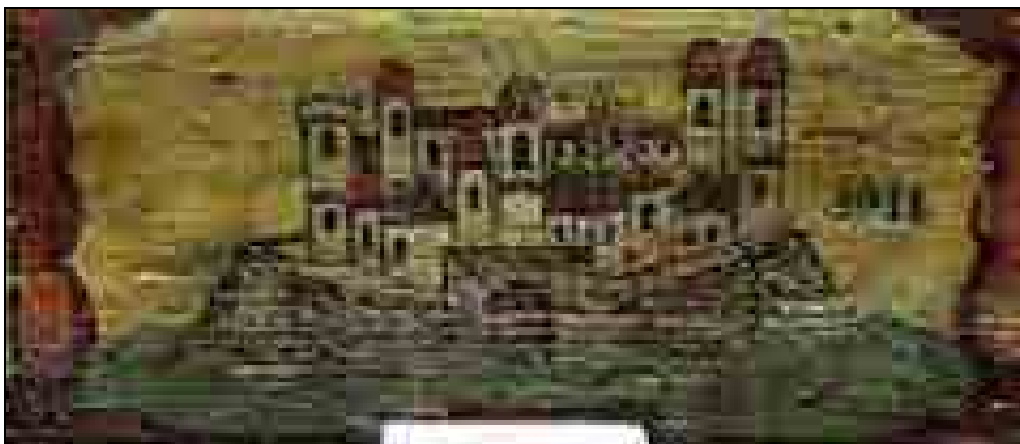
¹⁵ To pesem je pela Katarina Zupančič, pd. Živčkova Katra (1910).

Valvasorjeva upodobitev gradu Kamen/Stein, ki je omenjen v eni od variant ljudske balade Pegam in Lambergar (Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo (2. izdaja, ur. Branko Reisp). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969, str. 375).

Rokopisni zapis pesmi Pegam in Lambergar iz zbirke Odbora za nabiranje narodnih pesmi (OSNP 8898); leta 1910 zapisal Franc Kramar v Vinjah pri Dolu, Gorenjska; pela Katarina Zupančič, pd. Živčkova Katra.

*Panjska končnica Fevdalni grad (Helmut Kropej. Panjske končnice.
Celovec: Mohorjeva družba, 1990, str. 87).*

V slovenskih ljudskih pripovednih pesmih je podoba gradu večinoma taka, kot jo je ljudski pevec poznal iz neposrednega okolja ali pa kot si jo je v svoji domišljiji (predvsem notranjost) naslikal ljudski ustvarjalec. V slovenski bajeslovno-pravljični pripovedni pesmi Trdoglav in Marjetica (Dekle rešeno iz oblasti bajnega bitja) je opis gradu tak:

*Stoji, stoji beli grad,
k nima oken, nima vrat:
znotraj z zlatam pozlačen,
zunaj z maham porašen.
Eno samo ima linico,
notri sedi Marjetica. (SLP I/21/2.)*

Iz slovenskih balad poznamo vsaj dva tipa gradu:¹⁶ prvi tip je grad, postavljen na dvignjenem in utrjenem ter zavarovanem kraju, npr. v pravljični baladi Desetnica:

*Stoji, stoji (en) bejli grad,
u bejlem gradu mlad gospod,
mlad gospod, mlada gosa.
Imata devet gradov,
(devet gradov), devet hčeri. (SLP I/51/1.)*

Drugi tip gradu pa je kasneje plemiški dvorec v nižini, tipičen za kontinentalno Evropo. Takšne gradove so gradili večinoma od 15. stoletja naprej, iz česar lahko sklepamo, da je morala tudi pesem nastati v tem obdobju (tak primer je družinska balada Nezvesta gosa s tremi stražarji A in B: SLP V/266, 267). Tak dvorec je v variantah lahko tudi lokalno geografsko obarvan, npr. v varianti iz Aumetza, Francija,¹⁷ 1979; in iz Vučje vasi, Štajerska, 1977.

¹⁶ Stopar, Grad, str. 347–348.

¹⁷ Aumetz je kraj, kjer je bila pesem posneta, in sicer leta 1979 med slovenskimi izseljenci v Franciji.

*Tam dol na ravnem polju,
stoji, stoji en bejli grad,
oj tam na ravnem polju
stoji jen beli grad. (SLP V/267/52.)*

*Tam dol na Dravskem polju
stoji en beli, beli grad,
tam dol na Dravskem polju,
stoji en beli grad. (SLP V/267/53.)*

Pri tem pa se je v raziskavi pokazalo, da je iz slovenske krajevine zgodovine izpričano,¹⁸ da je obstajal¹⁹ »Grad Ravno polje, ki je bil po stavbni zasnovi dvorec v sedanji podobi iz 16. in 17. stoletja in ni prvi na svojem mestu. Že leta 1265 se tu omenja pristava vurberskega zemljiškega gospodstva, ki je tostran Drave posedovalo sedem vasi. /.../ Danes je le še razvalina.«²⁰ Glede na te podatke

¹⁸ Popisna enota Veleposest Ravno polje, Zgodovinski arhiv Ptuj, signatura: 407.

¹⁹ Grad še vedno obstaja, čeprav v zelo slabem stanju (prim. Stopar, *Grajske stavbe 1*, 1990; Sapač, In memoriam dvorec Ravno polje, 2002).

²⁰ Naslednji citat je iz besedila Popisne enote Veleposest Ravno polje (gl. op. 19) in je naveden tako, kot je objavljen na spletu: »Ta pristava se je med leti 1572 in 1586 osamosvojila kot samostojno gospodstvo z lastnim višjim sodiščem, pod katerega je v 18. stoletju spadala tudi Ptujška Gora. Leta 1586 je gosposčina Ravno polje imenovana v urbarju deželskega sodišča Zbelovo. Prvi gospodarji gospodstva Ebensfeld so bili Ptujski gospodje, nato Stubenbergi, ko je imela gosposčina deželsko sodišče s pravico do krvnega sodstva. 1670 je grof Galler sezidal novo grajsko stavbo Ravno polje. Najdlje so bili lastniki gradu grofje Sauer od leta 1681 do 1802. Po popisu hiš iz leta 1754 je imel okraj Ravno polje 373 podložniških hiš v 28 krajih severno in južno od Drave. Poleg podložniških vasi je k okraju spadal tudi trg Ptujška Gora. Ravno polje in Vurberk sta bili gosposčini, sosedi na desnem in levem bregu Drave, v večnem sporu zaradi ribolovnih pravic na Dravi. Leta 1677 so naščuvali kmete Ravnega polja, naj obračunajo z vurberskimi, pri čemer je bil ubit osovraženi grof, Jurij Günter Herberstein. Po drugi svetovni vojni je prešla posest v ptujski

Prva kitica transkripcije družinske pripovedne pesmi *Nezvesta gospa s tremi stražarji/B* (*Al tam na ravnem polju*); SLP V, 267/56, GNI M 38.863. Pel: Pavel Ogris, pri Sošлке; posneto leta 1979; Bodental/Poden pod Vrtačo, Koroška, Avstrija.

lahko domnevamo, da je ljudski pevec opazoval dvorec v nižini, v katerem lahko prepoznamo grad Ravno polje. Igor Sapač opisuje grad takole: »Iz daljave arhitekturo dvorca doživimo kot monumentalno, horizontalno naglašen bel kvader, postavljen na sredino prazne ravnine.«²¹ In ker je večina variant s Štajerske, je zelo verjetno, da gre res za Ravno polje, kar pesmi sami doda še historično dimenzijo, na podlagi tega dejstva pa lahko tudi sklepamo o starosti pesmi, ki je še danes zelo razširjena po vsej Sloveniji, le da je grajsko okolje zamenjano s kmečkim. Res pa je, da iz večine t. i. verznihi formul ne moremo sklepati na resnični grad, ker gre vendarle za umetnostno besedilo, a ker resničnost nedvomno odseva iz balad, lahko iz samega konteksta vendarle ugotovimo, ali gre za zgodovinsko dejstvo ali ne.

Grad je pogosto zavarovan z vodo, npr. v pravljici baladi Pred zmajem rešeno dekle:

*Tu mi stoji, stoji beli grad,
pod gradom globoko jezero,
po jezeru plava čudna zver,
pa je z imenam hudi zmaj.* (SLP I/22/1.)

Nekajkrat ga celo upodobijo kot stolp (npr. v legendarni pripovedni pesmi Sv. Barbara zazidana v stolp: SLP II/136) in vse likovne upodobitve sv. Barbare v cerkvah jo slikajo s stolpom s tremi linami, npr. v cerkvi sv. Janeza Krstnika, Mirna na Dolenjskem.

kombinat, zgradba pa je ostala v lasti družine Muzek. Do leta 1917 je bil Šentjanž del gospostva Ravno polje in ga je 1917 kupil ptujski župan Josef Ornig, za njim so ga imeli do leta 1945 dediči, nato je postal državna last.« Vir: Zgodovinski arhiv na Ptuj. Vir: Veleposest Ravno polje, signatura: 407: http://www.arhiv-ptuj.si/arhivski-fondi/Vodnik_fondi/zemljiska-f/Zemljiska-gospostva-a/q/fond/3726. Ta zapis je prvi prispeval Jože Čurk, *Trije gradovi – tri usode*, 1985.

²¹ Sapač, In memoriam, str. 220.

*Stoji, stoji beli grad²²
v gradi žlahtna gospa;
žlahtna gospa, žlahten gospod.
Pa sta imela jedno samo hčer,
samo ljubo sveto Barbico.*

*Zidajte turen temen, turen globok.
Če delate turen globok,
turen globok, turen temen,
delajte mu tri lince ven:
eno, kjer sonce gori gre,
drugo, kjer poldan stoji,
tretjo, kjer k božej gnadi gre.* (SLP II/136/2.)

Čeprav so bili prvi gradovi zgrajeni iz lesa in zemlje, pa je najpogostejša podoba gradu, ki je zgrajen iz kamna. A v pesmih ta kamen ni siv, temveč bel, ker pa so bili kasnejši dvorci le imenitnejše pobeljene hiše, je kmečki stan videz teh dvorcev verjetno ustrezno opisal s pridevnikom bel, ki je nato v pesmih, kjer nastopa grad, postal najpogostejše uporabljena stalna besedna zveza. Kumrova ugotavlja, da se »... beli grad v primeri s temnimi, lesenimi hišami še kako belo blešči, ker je zidan«.²³ Zato je tudi podoba gradu odsev resničnosti. Opis fevdalne stavbe je bil torej vedno *beli grad* (npr. v pesmi Mlada Zora, SLP IV/202, v pesmi Zaljubljeni mladenič, SLP IV/203/1): »Stoji, stoji beli grad, / notri je žlahtni gospod«; bela grajsčina: »Stoji, stoji bela grajsčina, / je notri žlahtna gospodina, / žlahtna gospa, žlahtni gospod, / imela sta prov mal otrok.«, v pesmi Prekleta deklica – hudičeva nevesta (SLP I/33/11), gradjsina zidana (Sv. Katarina, SLP II/138/2); v pesmi Marko pobije turške goste: »Stoji, stoji en skalni grad, / en skalni grad tega Marka mlad.« (SLP I/11/3.) Namesto

²² *Stoji, stoji grad Barbaron,
notri sta žlahtni gospod,
žlahtna gospa Barbaron.* (SLP II/136/4.)

²³ Kumer, *Vloga*, str. 101.

oken so *line*, npr. v pesmi Sv. Barbara zazidana v stolp: »Preljubi moji zidarji trije! / Pustite mi gore line tri ...« (SLP II/136/1.) Line so tudi v pesmi Trdoglav in Marjetica: »Tu stoji, stoji beli grad, / ki nima oken, nima vrat / kot eno samo linico, / še tista lina prazna ni.« (SLP I/21/1.) To je pravičljiva podoba gradu.

Grad je v pesmi zidan v nadstropja, npr. v baladi Z roparjem omožena: »O, gresta hitro zdaj naprej, / prideta pred Morni grad, / odpret jima pride ta stara mat ... Gresta hitro gor naprej, / gor v ta zgornji cimerček.« (SLP IV/248/4.) Grad ima tudi stopnice (*štengce*) (Š 1909)²⁴ ter celo balkon (*gank*), npr. v že prej omenjeni pesmi: »Kumara po ganku šprangala, bele roke prekladala« (SLP 248/4); v pesmi Marko pobije turške goste: »Stoji sivna skala, beli grad, / noter se shaja Marka mlad / in mlada Alenčica, / lepa turška devojčica. / Sta zjutro zgoodej vstajala, / šla sta na ganke visoke / odperat linje široke.« (SLP I/11/1.) so ganki in line kot na kmečkih poslopih.²⁵ Ker nižji sloji večinoma niso smeli vstopati v grajske sobane (razen če so v gradu služili, bili vanj povabljeni ali celo v njem zaprti – ječa je omenjena v pesmi Ujeta ptica izterja plačilo za lovca, SLP III/56/4 – ko kraljič vrže fanta, ki je ulovil čudežno ptico, v ječo: »prijel ga je za belo glavo, / in ga vrgel v ječo temno«, so zato notranji prostori ubesedeni kar z izrazi iz kmečkih hiš (*kamra*, *črna kuhinja*). Pesem o nezvesti grofinji: »Po kamri hodita / in se močno kregata.« (Š 121.) Črna kuhinja in za kontrast bela kamrica sta upodobljeni v pesmi Smrt daleč omožene (SLP V/247/1): »Peršla sta v črno kuhinjo, / tam dekle vse že večjejo, / solzice svitile takajo. Berš skoči v belo kamrico, / na parah vidi Nežico.« Svitla kamrica in bela postelja sta tudi v pesmi Smrt neveste pred poroko/Mlada Breda (SLP V/241/1). Okolica gradu je malo manj opisana, le vrt ima grad, tako kot kmečke hiše, samo da je bolj razkošen, npr. v pesmi Zvestoba ljubice poplačana: »Stoji, stoji tam beli grad, / za gradom je en vrtič zlat.« (To je bil bolj dvorec v nižini kot pa večja graščina ali celo gosposka hiša, ne grad v pravem pomenu – SLP IV/221/4). Ali: »Stoji, stoji poljece, / na polju stoji beli grad.« (SLP IV/221/1.) V pesmi Graščakov vrtnar je okoli gradu prav tako vrt: »Stoji, stoji prebeli grad, / pod belim gradom vrtec nov, / po njem pa hodi vrtnar mlad, / lepo je žvižgal ino pel.« (SLP III 194/1), v pesmi Ujeta ptica izterja plačilo za lovca pa gozd: »Stoji, stoji še beli grad, / pod belim gradom zelen gozdič.« (SLP I/56/2.)

Grad je skupaj z glagolom in pridevnikom uporabljen tudi kot del formalne strukture pesmi pred-

vsem kot stalno reklo ali uvajalni obrazec²⁶ – »*stoji, stoji, beli grad*«; »*tam stoji beli grad*«; »*tu stoji, stoji beli grad*« –, ki potuje iz pesmi v pesem in je t. i. intertekstualna odnosnica.²⁷

Prebivalci gradu

Prebivalci gradu so tipizirani (*žlahntni/plemeniti gospod*, *žlahntna gospa*, ki ima bele roke (v pomenu, da niso izdelane kot kmečke)); npr. v pesmi Kamenjanje sv. Štefana: »Stoji, stoji, beli grad, / notri je žlahntni gospod, žlahntna gospa, / notri je mladi Štefanko.« (SLP II, 120/3), v pesmi Smrt daleč omožene: »V gradu se gospod, gospa, / gor in dol sprehajata.« (SLP V 247/2) ali v pesmi Ujeta ptica izterja plačilo za lovca: »Kraljič gleda iz belega gradu, / pa je slišal tičko peti prav lepo.« (SLP I/ 56/4.) V pesmi Sv. Katarina je tudi kraljič: »Stoji, stoji beli gradič, / notri je mladi kraljič, / hujši je kot pesoglavac.« (SLP II/138/5.) *Knez* je v pesmi Graščakov vrtnar/Knezov zet (SLP III/193) in v pesmi Marko pobije turške goste: »Marka kneza doma ni, / je šu na gora visoka.« (SLP I/11/6.) *Graščaka* najdemo v baladi Hudi graščak kaznovan (SLP III/191), grofa pa v pesmi Grofovo nasilje nad mlinarjem: »Iz grada jezdi grof na lov / za grofom trop služabnikov.« (SLP III/ 188/1) in v Plemiču zapeljivcu: »Gnadjivi grof, gnadjivi grof.« (SLP I/186/1.) V gradu imajo pisarja (*šribarja*) v pesmi Nezvesta gospa in tri straže: »Jaz nesem trudna, nedem spat, / k meni pa pride šribar mlad ... // Gospa mu odpre kamrico, / šribar pa skoči skoz obok.« (SLP V/266/1.) V gradu so različni služabniki: *štalar* – hlevar, kuhar, *ferboltar* – oskrbnik:

*Jez bom postavil straže tri:
narprvo stražo štalarja,
pa drugo stražo kuharja,
pa tretjo stražo ferboltarja.* (SLP V/266 A/3.)

Fevdalni gospod je imel tudi hlapce, npr. v pesmi Mlada Breda: »Oj, kaj ti pravim, mladi hlapčič moj, / popravi Bredi sedelce.« (SLP V 241/2); v Sv. Katarini: »Po gradiči se šeče / lepi mladi kralič / On si ima hlapce, / svoje verne sluge.« (SLP I/138/2.)

Na gradu je bila oskrbnica posestva – majerca, npr. v pesmi Žena da umoriti otroka moževe ljubice:

*Stoji, stoji tam beli grad,
in v gradu žlahnten gospod mlad
in v gradu žlahntna je gospa,
z njim poročena pusta dva.
Pristavico belo imata,
v pristavci mlado majerco,
ki ziblje sinka majhnega.* (SLP V/ 270/1.)

²⁴ Š = Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, št. pesmi: 1909, ki pove, iz katerega zvezka je, tokrat iz št. II.

²⁵ Kumer, *Pesem slovenske dežele*, 1975.

²⁶ Več glej Kumer, *Vloga*, 1996.

²⁷ Več glej Golež Kaučič, *Ljudsko in umetno*, str. 19.

V eni od variant te balade, ki jo je zapisal (verjetno celo sam upesnil) Josip Levičnik, pa ob objavi v *Novicah* (XVII, 1859, 230) beremo pojasnilo, da pesem opeva resnično zgodbo, »ki se je pripetila njega dni na Pustem oz. Lipniškem gradu (Waldenberg) na Gorenjskem in da je zgodba med ljudmi sploh znana«. Razvaline gradu Waldenberg so na bregu nad Savo, blizu Zgornje Lipnice pri Radovljici.²⁸ Podatek o zgodbi bi lahko bil celo resničen. V tej varianti gre tudi za vprašanje dedovanja, zato grajska gospa umori sina služabnice, ki je moževa ljubica, saj sliši ljubico govoriti:

*»Aja, ležaj, preljub moj sin,
o jov da b že ti skoraj velik bil!*

*Saj boš verbal sedem gradov,
o jov, sedem gradov, devet pristav.«*

In gospa je običajno imela osebno služabnico, spletično – mojškro, npr. v pesmi Žena da umoriti možovo ljubico:

*Gre cesarica na špancer,
oh, majhno prečke od gradu.
In se akuli zabrni
in taku pravi, govori:
Kaj pravim vam, mojšker dvanajst,
katera je med vami ta,
deb luba bla cesarjeva. (SLP V/269/1).*

V nekaterih gradovih je bil tudi birič, valpet, npr. v pesmi Tlačanova voliča: »Vavpet je to zvedu, / gospodu je povedu.« (SLP III/190/2.) Grajska gospa in gospod sta lahko tudi oče in mati, kot npr. v pesmi Sv. Barbara: »Stoji, stoji oj beli grad / notri sta oče inoj mat.« (SLP II/136/9.)²⁹ Grajska gospa je lahko upodobljena tudi kot kmečka mati, ki sedi za pečjo in deli nasvete, kot npr. v baladi Pegam in Lambergar: »V lini stara mat stoji / inu per sebi govori, / da to pa že nič prida ni.« (SLP I/1/1.) Včasih je upesnjen rokodelec, ki dela v gradu in ima v njem ljubico, npr. čevljar v pesmi Smrt čevljarjeve ljubice: »Anzer, Anzer, pobič mlad / šiva šolne v belem grad // ... V gradu so ravnali ravnali tružci dve ...« (SLP IV/209/1.)

Dojemanje in simbolika gradu

Grad kot podoba je fenomenološko hiša ter je zato hkrati blizu in daleč. Za ljudskega pevca je pomenil prostor nečesa veličastnega in nedosegljivega (»stoji sivna skala, beli grad«) ter je seveda

vzbujal spoštovanje in občudovanje. Npr. v pesmi Marko pobije turške goste: »Stoji sivna skala, beli grad.« (SLP I/11/1) ali v pesmi Pegam in Lambergar: »Krištof Lambergar z imenam, / na sini (silni) skali prebiva tam.« (SLP I/1/2.)

Grad je bil tudi simbol socialne neenakosti, v tem pomenu je še posebno izrazito predstavljen v socialnih baladah, npr. socialna balada Hudi graščak kaznovan:

*Je živel nekda gospud
ta bil je neusmiljeno hud,
živino kmetču je pobral,
pa kmetič ni imel, de bi oral,
gospa je bila usmiljena, živinco kmetu nazaj da. (SLP III/191/1.)*

V pesmi Fantič umorjen zaradi ljubezni do gospodove hčerke, tip A, je ljubezen med pažem, ki je bil plemenitega rodu (nato fantom: pobičem), in grofovo hčerko prepovedana, zato grof vrže paža (fanta) v stolp, kjer je bila temnica (turn), in ga nato usmrti:

*Hitro pažka vjamejo,
v tamen ga turen denejo. (SLP III/193 A/1.)*

V tipu B je žrtev graščakov vrtnar, ki pa je kasneje, po letu 1860, ko je Simon Jenko objavil prepesnitev ljudske pesmi z naslovom Grofov zet, nato pa 1865 z naslovom Knezov zet, postal knezov zet. Ta Jenkova prepesnitev je izpodrinila ljudsko, tako da je do danes med ljudmi peta le Jenkova prepesnitev:

*V starem gradu je vrtnar biv,
on lepe rožce je sadi,
pridno delal, bil vesel
in tako pesmico je pel. (SLP III/194 B/3.)*

Izrazito socialno nasprotje je tematizirano v pesmi Smrt pekove hčere, ki obravnava gosposko nasilje in oblastnost, ko si predstavnik gosposkega rodu želi prilastiti dekle nižjega stanu (v tem primeru obrtnikovo hčer). Nastala je po resničnem dogodku na Dunaju, ki so ga opevale pesmi na letakih, zato je grad v tem primeru simbol nadvlade višjega stanu nad nižjim:

*Stoji, stoji tam Dunaj lep,
sred Dunaja gradov devet.
Tam svitli cesar v linah stoji,
in gleda na vse štir strani. (SLP III/189/2.)*

²⁸ Glej komentar k pesmi, *Slovenske ljudske pesmi V*, str. 455.

²⁹ Enak obrazec v prvi kitici imamo tudi v pesmi Sestra zastrupi sestro/Zarika in Sončica (SLP V/272/5).

Rokopisni zapis socialne balade *Fantič umorjen zaradi ljubezni do gospodove hčerke/B (Graščakov vrtnar)* iz zbirke Odbora za nabiranje narodnih pesmi (OSNP 366 a); leta 1907 zapisal Jurij Rajh v Dramljah pri Celju, Štajerska; pela Terezija Rajh.

V pesmi Tlačanova voliča je prav tako grad prostor, v katerem fevdalna gospoda zganja nasilje nad kmeti. Pesem je kritika in opis težkega življenja kmetov v tistem času. Ljudski pevec si je s pomočjo transcendence v podobi sv. Martina to gosposko privoščil. Voliča, ki ju ima kmet, sta nekaj posebnega, imata srebrne rožičke in zlate krempeljčke, lahko spijeta cel bajer naenkrat in zato si ju gosposka želi imeti, da bi zaprežena v voz peljala celotno grajsko družino in živino z valptom in biričem vred: »Gospod je gor v linah staw, / vse dobro dol je vidu.« /.../ Kmet izreče čarobne besede: »Da bi se vtrgal pregelj!« (klin, ki drži jarem in oje) in pesem se takole zaključí: »Ko sv. Martin to spregovori, / gospoda se že po bregu vali.« (SLP III/190/2.) Grad reflektira družbeno pripadnost, alienacijo do tistih, ki v tem prostoru ne živijo. Dovolj jasno je, da je percepcija gradu povezana z nosilcem folklorne, ki je bil seveda večinoma del kmečkega stanu, zato je bilo njegovo dožemanje povezano z neke vrste socialno oddaljenostjo do gradu kot objekta. Če pa pogledamo iz perspektive poetike in simbolike prostora, lahko grad v baladah vidimo tudi kot simbol identitete kraja, a ne samo to, tudi kot simbol hiše, ki naj bi tako po Jungu³⁰ kot po Bachelardu³¹ prezentirala človeško telo v fizičnem in duhovnem. Tu pa se že podajamo na območje folklorne in psihologije, s katero je mogoče razčlenjevati globinsko strukturo posameznih folklornih del, ne smemo pa pozabiti, na kar je opozoril že folklorist Barre Toelken, da je folklor dinamična in

da so raziskovalci kljub bogatim možnostim uporabe psihologije in psihoanalize v folklori pozabili na »dinamičnost in variantnost« v folklori ter so analizirali le eno od variant pesmi ali pripovedi in ne celotnega tipološkega korpusa pesmi ali pripovedi, pri čemer se niso ozirali na kulturni kontekst, v katerem se je posamezno besedilo razvijalo in spreminjalo.³² Zato je treba ob uporabi jungovske arhetipizacije upoštevati vse dosegljive variante posameznega tipa balade in šele tako ugotavljati arhetipizacijo v folklori.

Grad je po Chevalieru-Gheebantu »simbol zaščite, grad ščiti transcendenca duhovnega, v njem naj bi imela zavetje skrivnostna in neoprijemljiva oblast. Beli grad je simbol izpolnitve, dopolnitve, predvsem dopolnjene usode, duhovne popolnosti.«³³ Podoba gradu kot belega pa je prinesla neke vrste polarizacijo: belo (grad) in črno (koča). Koča naj bi ponazarjala privezanost na zemljo, grad, povzdignjen v višino, pa obzorje.³⁴ Zato je živeti v gradu, v povzdignjeni stavbi, prostoru vzvišenega in posvečenega, nekaj nedosegljivega, in tako je tudi grad lahko označen s pridevnikom bel. Od tod tudi pravljичnost gradu, ki pa se kmalu zruši kot iluzija, ko človek stopi vanj, še posebno če je bila ta oseba tlačan, ki je moral grajskim gospodom plačevati fevdalne dajatve in se je prav zaradi tega kmalu

³⁰ Jung, *Človek in njegovi*, 2003.

³¹ Bachelard, *Poetika prostora*, 2001.

³² Toelken, *The Dynamics of Folklore*, str. 413.

³³ Chevalier-Gheebant, *Slovar simbolov*, str. 161–162.

³⁴ Bachelard v svoji knjigi *Poetika prostora* navaja dve francoski pripovedki znotraj dela Saint-Pola Rouxa *Le feeries intérieures*, ki imata naslov: *Adieux a la chaumière* (Zbogom, koča) in *Le chatelain et les paysan* (Graščak in kmet). Po Bachelardu naj bi koča izžarevala »človečnost, bratstvo kmetov«, dvorec pa »razkošje in napuh« (str. 90).

zavedel, da je podoba belega gradu na drugi strani podobe njegove črne kože.

V slovenski baladni tradiciji lahko opazujemo tudi simbolne reprezentacije arhetipov kot dinamičnih slik, kajti če natančneje, v globinski strukturi pesmi, pogledamo eno od pravljično-bajeslovnih pesmi Pred zmajem rešeno dekle (SLP I/22), ki smo jo že obravnavali, je grad arhetipni simbol človeškega telesa in duha, ki ga ogroža zlo, izhajajoče iz vode, iz globin podzvesti. Arhetip je po von Franzevi t. i. »naravna konstanta«³⁵ v človeški psihi, ki je tudi skozi pravljično reprezentirana na najbolj prvoten način. Arhetipi kot nadčasovne konstante, praslake ali mitološki motivi, ki so skupni vsem rasam in vsem časovnim obdobjem, se po Jungu³⁶ lahko manifestirajo v različnih simbolnih podobah v umetniških delih vseh časov, tudi v folklori. Manifestacije so večinoma spontane in nezavedne, kar je seveda značilno za improvizatorično naravo folklorne.³⁷ Tako morda dojema bralec/poslušalec tudi grad kot arhetipni simbol ali, po Liebowitz Knap-povi, kot prostorski arhetip (*spatial archetype*).³⁸ Po Cassirerju je lahko celo simbolna oblika (*symbolische Form*), ki izraz za grad povezuje z njegovo podobo.³⁹ Arhetipnost gradu se poveča takrat, ko je povezan še z arhetipnima simboloma junaka in zmaja. Glede na to, da je v pesmi Pred zmajem rešeno dekle upodobljen univerzalni mit junaka, ki premaga zlo v obliki zmaja, bi grad v tem primeru lahko bil tudi arhetipni simbol človeškega telesa in duha, ki ga ogroža zlo, izhajajoče iz vode, ki pa pomeni vir življenja. In v gradu živi potencialna žrtev zmaja (dekle,⁴⁰ ki ni plemiškega rodu), imenovana božja služabnica; to pa pomeni, da junak, v našem primeru sv. Jurij, s pomočjo božje milosti pred zli demoni reši prebivalce gradu.

Sklep

Grad z okolico je v slovenski ljudski pripovedni pesmi mnogokrat osrednje prizorišče baladne zgodbe. Najpogostejše je tematiziran v zgodovinsko-junaških, bajeslovno-pravljičnih in legendarno-socialnih baladah, srečamo pa ga tudi, čeprav manj pogosto, v ljubezenskih in družinskih. Če se v pesmi pojavi beseda grad, skoraj zagotovo lahko sklepamo, da bo zgodba povezana z grajsko tema-

tiko. Uporaba besede grad oziroma besedne zveze beli grad je velikokrat vezana na t. i. uvajalne obrazce in stalne besedne zveze ter je zato le del formalnega oblikovanja besedila, posredno tudi melodije. Je pa grad nekajkrat upodobljen kot zgodovinsko izpričan resnični grad, še večkrat pa le kot simbolna podoba razkošnega domovanja, gledanega le od daleč, in kot znamenje ostrega nasprotja med višjimi in nižjimi stanovi oziroma socialnimi plastmi. Lahko je tudi prostorski simbol in arhetipna reprezentacija. Ljudski ustvarjalec je podobe gradov (dvorcev, graščin, dvorov, posesti in notranjosti) posplošil, vloge in pomen gradov v pesemskih zgodbah prepoznamo iz konteksta same baladne pripovedi, prebivalce gradov pa je tipiziral in negativno ali pozitivno konotiral.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU
Rokopisna zbirka OSNP (GNI O) in zvočna zbirka (GNI M).

Zgodovinski arhiv na Ptuj

Vir: Veleposest Ravno polje, signatura: 407:
http://www.arhiv-ptuj.si/arhivski-fondi/Vodnik_fondi/zemljiska-f/Zemljiska-gospodstva-a/q/fond/3726

LITERATURA

- Atkinson, David: *The English Traditional Ballad. Theory, Method and Practice*. Aldershot: Ashgate, 2002.
- Bachelard, Gaston: *Poetika prostora*. Ljubljana: Studentska založba, 2001.
- Cassirer, Ernst: *Philosophie der symbolischen Formen*. Teil 1, Die Sprache. Oxford (31 Portland Road): B. Cassirer, 1954.
- Chevalier, Jean in Gheerbrant, Alain: *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995.
- Curk, Jože: Trije gradovi – tri usode (Ravno polje, Turnišče, Borl). *Ptujski zbornik*. V. 1985, str. 359–361.
- Franz, Marie-Luise von: *Archetypal Patterns in Fairy Tales. Studies in Jungian Psychology by Jungian Analysts*. Toronto: Inner City Books, 1997.
- Golež Kaučič, Marjetka: *Ljudsko in umetno – dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: ZRC, 2003.
- Holzappel, Otto: *Das große deutsche Volksballadenbuch*. Düsseldorf: Artemis & Winkler, 2000.

³⁵ Franz, *Archetypal Patterns*, str. 15.

³⁶ Jung, *Arhetipi*, str. 87.

³⁷ Ali kot je zapisal Boris Vezjak: »Simbolno razumevanje sveta se po Jungu odvija na način štirih primarnih funkcij – mišljenja, čustvovanja, čutenja in intuicije, vsakič spontano. Izkušnje simbola ima tako večplastno kvaliteto in kaže na isti diapazon razumevanja, občutenje numinoznosti pa pravzaprav izhaja iz arhetipskega modusa.« (Boris Vezjak: http://www.zofijini.net/modrost_jung.html.)

³⁸ Liebowitz Knapp, *Archetype*.

³⁹ Cassirer, *Philosophie*, 1954.

⁴⁰ Po Jungu naj bi to bila anima. Glej Jung, *Arhetipi*, str. 89.

- Jereb, Robert: Prostori mesta in identiteta. *Poligrafi* 38, 2005, št. 10, str. 29–61.
- Jung, Carl Gustav: *Arhetipi, kolektivno nezavedno, sinhroniciteta*. Maribor: Katedra, 1995.
- Jung, Carl Gustav idr.: *Človek in njegovi simboli*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003.
- Kumer, Zmaga: *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Založba Obzorja, 1975.
- Kumer, Zmaga: *Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC, 1996.
- Liebowitz Knapp, Bettina: *Archetype, Architecture and the Writer*. Indiana: Indiana University Press, 1986.
- Linhart, Anton Tomaž: *Zbrano delo*. Ur. Alfonz Gspan. Ljubljana: DZS, 1950.
- Pounds, N. J. G.: *The Medieval Castle in England and Wales: A Social and Political History*. New York: Cambridge University Press, 1990.
- Sapač, Igor: In memoriam dvorec Ravno polje. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 2002, letnik 38, str. 200–226.
- SLP I, II = *Slovenske ljudske pesmi I, II*. Ur. Boris Merhar, Zmaga Kumer, Milko Matičetov, Valens Vodusek. Ljubljana: Slovenska matica, 1970, 1981.
- SLP III = *Slovenske ljudske pesmi III*. Ur. Marko Terseglav, Igor Cvetko, Marjetka Golež, Julijan Strajnar. Ljubljana: Slovenska matica, 1992.
- SLP IV = *Slovenske ljudske pesmi IV*. Ur. Marjetka Golež, Zmaga Kumer, Marko Terseglav, Robert Vrčon. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.
- SLP V = *Slovenske ljudske pesmi V*. Ur. Marjetka Golež Kaučič, Urša Šivic, Marija Klobčar, Marko Terseglav. Ljubljana: Slovenska matica in Založba ZRC, 2007.
- Stopar, Ivan: Grad. *Enciklopedija Slovenije* 3. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, str. 347–348.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Gorenjska. Knjiga 1. Ob zgornjem toku Save*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Knjiga 1. Območje Maribora in Ptuja*. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni inštitut FF, 1990.
- Stopar, Ivan: Gradovi na Slovenskem nekoč in danes: http://zimk.zrc-sazu.si/strani/grad_pano-18#.
- Š = Štrekelj, Karel: *Slovenske narodne pesmi I–IV*. Ljubljana: Slovenska matica, 1895–1923.
- Toelken, Barre: *The Dynamics of Folklore*. Logan, Utah: Utah State University Press, 1996.
- Vodopivec, Aleš: Poetika samoumevnosti. *Poligrafi* 38, 2005, št. 10, str. 7–13.

Z U S A M M E N F A S S U N G

»Dort steht, dort steht die weiße Burg«: Thematisierung des Schlosses in der slowenischen Volksballaden

Der Beitrag analysiert die slowenischen Volksballaden aus der Perspektive der Thematisierung, der Perzeption und der Symbolik des Schlosses sowie der Poetik des Raumes. Die Autorin stellt fest, dass in den slowenischen Volksballaden das Bild des Schlosses größtenteils so gezeichnet wird, wie sie der Volkssänger, aus der unmittelbaren Umgebung erfuhr. Ähnliches ist auch in der europäischen Balladenüberlieferung der Fall, die die Autorin mit den Bildern der Schlösser in der englischen, schottischen und deutschen Balladentradition ergänzt. Das Schloss mit seiner Umgebung ist in der slowenischen Volksüberlieferung häufig der zentrale Schauplatz der Ballade. Meistens wird das Schloss in den Balladen thematisiert, die einen historisch-heldenhaften, fabelartig-märchenhaften oder legendär-sozialen Inhalt haben, weniger häufig als Ort der Liebe oder Familie. Bekannt sind wenigstens zwei Typen von Burgen und Schlössern, einerseits jener Typ, der sich auf einem erhöhten, befestigten und geschützten Raum befindet (z. in der Märchenballade Desetnica – Das zehnte Kind) oder aber später als Adelshof in der Ebene (z.B. die Familienballade Nezvesta gospa s tremi stražarji, A und B – Die untreue Burgfrau mit den drei Wärtern, Fassungen A und B), häufig mit Wasser umgeben (Märchenballade Pred zmajem rešeno dekle – Das vor dem Drachen gerettete Mädchen). Einige Male kommt es auch als Turm vor (z. B. im legendären Erzählgedicht Sv. Barbara zazidana v stolp – Die Hl. Barbara, eingemauert im Turm). Die Beschreibung des Feudalgebäudes war immer *beli grad* – weiße Burg, statt den Fenstern gab es Luken (*line*), es hatte Stockwerke, Stiegen (*stegence*) und sogar einen Gang (*gank*) wie bei Bauernhäusern. Da die niederen Schichten meistens zu den Schlossräumen keinen Zugang hatten (außer sie dienten dort), wurden auch für die Innenräume von Burgen und Schlössern Ausdrücke aus den Bauernhäusern verwendet (*kamera* – Kammer, *črna kuhinja* – schwarze Küche). Die Bewohner sind typisiert (*edler Herr*, *edle Frau*, *Prinz*, *Fürst*), es gibt den Schreiber (*šribar*) und Diener (*štalar* – Stalldiener, Burgfräulein, Koch, *ferboltar* – Verwalter). Die Burgfrau kann als bauerliche Mutter dargestellt werden, die vor dem Ofen sitzt und Ratschläge erteilt (Ballade Pegam und Lambergar). Die Burg oder das Schloss kann nur

allgemein erwähnt und häufig vor allem als eine ständige Floskel oder Eingangsformel verwendet werden – »es steht, es steht die weiße Burg«; »dort steht die weiße Burg«; »hier steht, hier steht die weiße Burg.« Die Burg bedeutete für den Volksänger, den Raum von etwas Großartigem (»es steht der graue Felsen mit der weißen Burg«), Unerschwinglichem, gleichzeitig war es aber auch das Symbol der sozialen Ungleichheit. In den Sozialballaden kommt diese Bedeutung besonders zum Ausdruck (etwa in der Sozialballade »Der böse Burgherr bestraft«, oder »Der Bursch, wegen seiner Liebe zur Tochter des Herrn umgebracht«). Die Perzeption des Schlosses hängt mit den Trägern der Folklore zusammen, die natürlich größtenteils Mitglieder des Bauernstandes waren, weshalb ihre Wahrnehmung eine gesellschaftliche Distanz zum Schloss zum Ausdruck brachte. Das weiße Bild des Schlosses brachte eine gewisse Polarisierung zwischen weiß: Schloss und schwarz: Hütte mit sich. Die Bauernhütte sollte die Verbindung mit der Erde veranschaulichen, das in die Höhe gehobene Schloss hingegen die Himmelswölbung. Die Verwendung des Wortes Burg bzw. weiße Burg ist häufig auf die so genannten Einführungsformeln und ständige Wortbindungen gebunden und ist deshalb nur Teil des formal formulierten Textes, indirekt auch der Melodie. Manchmal kommt die Burg als die historisch bezeugte wirkliche Burg vor, viel häufiger aber nur als die symbolische Bedeutung des luxuriösen Wohnortes. Wenn man die Burg aus der Perspektive der Poetik und der Symbolik des Raumes betrachtet, kann die Burg in den Balladen auch als Symbol der Identität des Ortes, noch mehr, auch als Symbol des Hauses, die den menschlichen Körper in physischer und geistiger Hinsicht präsentiert, betrachtet werden. Die Burg kann auch zum Zeichen des Raumes werden; wenn damit die Imagination der Geschichten und Mythen verbunden ist, kann sie zum Raum einer symbolischen Weiträumigkeit und als Identifikationspunkt eines Ortes werden. Durch die Sprache des Gedichtes wird die Poetik des Raumes ausgedrückt. Aber vielleicht begreift der Leser/Hörer die Burg auch als archetypisches Symbol, als Archetyp des Raumes, es kann sogar eine symbolische Form sein, die den Begriff »Burg« mit ihrem Bild verbindet. Der Archetypus der Burg wird erweitert, wenn er sich mit anderen archetypischen Symbolen verbindet. Die Autorin ist der Meinung, dass der Volksdichter eine bestimmte Burgansicht (auch von Höfen, Schlössern, Grundflächen und Innenräume) verallgemeinert. Die Rolle und die Bedeutung der Burg im Inhalt der Dichtung werden aus dem Kontext der Balladenerzählung selbst erkennbar, während er Bewohner der Burgen typisierte und negativ oder positiv konnotierte.

S U M M A R Y

»Yonder stands a white castle«: thematisation of the castle in Slovenian ballads

The article analyses Slovenian ballads from the perspective of thematisation, perception and symbolism of the castle and the poetics of place. The author establishes that the image of the castle in Slovenian ballads is mostly depicted in a way in which a folk singer knew it observing from its immediate surroundings. It is much like European ballad heritage, which the author describes through depictions of castles in English, Scottish and German ballad traditions. In Slovenian ballads the castle with its surroundings is often the central scene of the ballad. Most often it is thematised in historical-heroic, mythological-fairy-tale, and legendary-social ballads, but to a lesser extent it can also be found in love and family ballads.

One may find at least two types of castles appearing in ballads: a castle situated in an elevated, fortified and protected location (e.g. in the fairy-tale ballad *Desetnica* [*The tenth daughter*]) and later a noble mansion standing in a plain (e.g. in the family ballad *Nezvesta gospa s tremi stražarji A in B* [*Unfaithful lady with three guards A and B*]), where it would often be protected by water (the fairy-tale ballad *Pred zmajem rešeno dekle* [*A girl rescued from the dragon*]). A few times it was also depicted as a tower (e.g. in the legendary ballad *Sv. Barbara zazidana v stolp* [*St. Barbara built into the tower*]). A feudal building was always described a *white castle* with *niches* instead of windows; it had floors and a stairway (»štengce«), even a balcony (»gank«) as in farm buildings. Since lower strata were usually not allowed entrance into castle halls (unless they served there), interiors were described with terms normally used to describe farmhouses (*den, smoke kitchen*). The castle residents were typified (*noble lord, noble lady, prince*), they had a scribe (»šribar«) and servants (»štalar« – stableman, chambermaid, cook, »ferboltar« – caretaker). The lady of the castle was usually described as a peasant mother sitting at the stove and giving advice (the ballad *Pegam in Lambergar* [*Pegam and Lambergar*]).

The castle could only be described in general terms and it was often used primarily as a fixed expression or an introductory form – »yonder stands a white castle«; »there stands a white castle«; »here stands a white castle«. For a folk singer the castle was a majestic place (»there stands a magnificent rock, a white castle«), unattainable, and simultaneously a symbol of social inequality, which was especially

vividly illustrated in social ballads (e.g. *Hudi graščak kaznovan* [*The vile lord faces his punishment*]; *Fantič umorjen zaradi ljubezni do gospodove hčerke* [*A boy is slain for loving his master's daughter*]). Perception of the castle was determined by creators of folklore, who were, of course, mostly from the peasant stock. Hence, their perceptions were determined by a kind of social distance from the castle as an object. The image of the castle as white, however, brought about a kind of polarisation white–castle and black–hut. The hut was seen as a symbolic connection with earth, whereas the castle was raised high against the horizon.

Since the use of the term castle, or white castle, was often tied to the so-called introductory forms and fixed expressions, it was only part of formal formation of text and indirectly also of melody. Nonetheless, the castle was sometimes depicted as historically documented and real, and even more often merely as a symbolic image of a luxurious dwelling. However, from the perspective of poetics

and symbolism of the place, the castle in ballads can be seen as a symbol of the identity of a place, even as a symbol of a house, representing human body both physically and spiritually. The castle can also be a spatial sign and, if linked to an imaginary or stories and myths, a place of symbolic dimensions, a landmark embodying the poeticism of a place through the poetic narrative. In this way, the castle may present itself to the reader/listener as an archetypal symbol, as a spatial archetype; it may, moreover, serve as a symbolic form connecting the term castle with its image. The archetypal nature of the castle is augmented when associated with other archetypal symbols. According to the author, the images of castles (mansions, manors, courts, estates and interiors) were overgeneralised by creators of folklore; the roles and the significance of castles in poetic stories can be inferred from the context of the ballad narrative; the inhabitants of castles were typified as well as associated with negative or positive connotations.